

Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj^{*1}

Alica Wertheimer-Baletić²

U ovom radu obrađene su temeljne pretpostavke za određenje tipa, varijante i karakteristika populacijske politike u Hrvatskoj na temelju analitičkog razmatranja bitnih procesa u razvoju stanovništva, njegovog mjesta u etapi/podetapi tog razvoja, demografskih zakonitosti značajnih za budućnost koje proizlaze iz tako određene pozicije u etapnom razvoju stanovništva, te projekcije bitnih sastavnica razvoja stanovništva, agregatnih i strukturnih, u razdoblju 2000.-2050. godine. U Hrvatskoj, s obzirom na karakteristike razvoja stanovništva kojima dominiraju procesi depopulacije i starenja stanovništva, populacijsku politiku valja koncipirati primarno kao pronatalističku politiku eksplicitnog tipa.

JEL klasifikacija: J 11

Ključne riječi: populacijska politika, depopulacija, reprodukcija stanovništva, starenje stanovništva

1. Uvod

U europskim zemljama koje se nalaze u posttranzicijskoj etapi razvoja stanovništva, a bitno ih obilježava nizak natalitet/fertilitet, populacijska politika koncipirana je i sprovedena u život u pravilu kao *odgovor* na konkretno nastalu nepovoljnu demografsku situaciju u području sastavnica prirodnog kretanja stanovništva, primarno nataliteta. Ta je situacija posljedica brojnih gospodarskih, socijalnih, zdravstvenih, političkih, socio-psiholoških i drugih relevantnih faktora, koji su u datim zemljama i datim razdobljima njihova razvoja, djelovali na opadanje nataliteta kao primarne endogene dinamičke odrednice prirodne promjene stanovništva. Činjenica je da većina europskih zemalja nije razmatrala potrebu provedbe

* Prilježeno:23.09.2005; prihvaćeno: 05.12.2005.

¹ Ovaj je rad dio istraživanja u okviru projekta «Fiskalna politika u funkciji ekonomsko-socijalnog položaja obitelji i populacijskog razvoja», kojeg je nosilac istraživački tim na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci.

² Akademkinja, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zrinski trg 11, 10000 Zagreb, Hrvatska. Znanstveni interes: demografija i ekonomski razvoj. Tel.: ++ 385 1 48 19893; osobna web stranica: <http://www.hazu.hr/Akademici/AWBaletic.html>

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

odgovarajuće, u ovom slučaju pronatalističke populacijske politike, sve dok se razina stope nataliteta nije spustila ispod granične posttranzicijske demografske razine od 14 promila, a totalne stope fertiliteta ispod razine koja se zahtijeva za obnavljanje generacija (2,1 djece po jednoj ženi u fertilnoj dobi, uz apstrakciju od utjecaja mortaliteta).

Tendencija smanjivanja nataliteta i njegova već tada, sredinom 1970-ih godina dosegnuta niska brojčana razina u grupi tadašnjih istočnoeuropskih socijalističkih zemalja, predskazivali su, uz ostale nepromijenjene uvjete, skoriju pojavu prirodnog smanjenja stanovništva (prirodne depopulacije) i ubrzanja procesa starenja stanovništva. U razvijenim zemljama zapadne i sjeverozapadne Europe ta je razina zabilježena sredinom 1980-ih godina, što je izazvalo mnoge rasprave o posljedicama depopulacije i starenja stanovništva. To tim više što se tijekom 1990-ih godina i poslije, prvih godina 21. stoljeća, pad nataliteta nastavio i što je uz relativno visoku, uglavnom stagnantnu opću stopu mortaliteta, doveo u nekim zemljama, unatoč imigraciji iz slabije razvijenih zemalja, do pojave prirodne depopulacije (viška umrlih nad rođenima), a zatim i do ukupne depopulacije (smanjenja ukupnog broja stanovnika). Valja podvući da se krajem 1990-ih godina, zbog daljnjeg smanjivanja nataliteta, u mnogim europskim zemljama stopa nataliteta snizila na prosječnu razinu od svega oko 10 promila, a totalna stopa fertiliteta na prosječnu razinu od oko 1,5. (Council of Europe, 2003). U nekim je zemljama, među kojima je i Hrvatska, početkom 21. stoljeća totalna stopa fertiliteta pala na razinu od svega oko 1,3 i manje djece po jednoj ženi u fertilnom razdoblju (tzv. najniži niski fertilitet), što je nesumnjivo bio neposredan povod za razmatranje, koncipiranje i provedbu adekvatne populacijske politike kao dijela politike ukupnog društveno-gospodarskog razvoja.

Temeljnu pretpostavku za određenje tipa, varijante i karakteristika populacijske politike u određenoj zemlji čini analitičko razmatranje bitnih procesa u razvoju stanovništva, njihovo mjesto u etapi/podetapi razvoja stanovništva i demografske zakonitosti relevantne za budućnost koje proizlaze iz tako određene pozicije u etapnom demografskom društveno-povijesnom razvoju dotične zemlje.

2. Proces depopulacije, njegove sastavnice i odrednice

Stanovništvo Hrvatske nalazi se prema formalnim demografsko-statističkim kriterijima koje postulira teorija demografske tranzicije, u trećoj najnepovoljnijoj podetapi posttranzicijske etape razvoja, tj. u podetapi demografske regresije u agregatnom izrazu i strukturnom aspektu. Obilježava ga tip opadajuće generacijske reprodukcije stanovništva tijekom posljednja tri desetljeća prošlog stoljeća, a već jedno i pol desetljeće, tj. nakon 1990. godine, dva temeljna agregatna demografska procesa - proces ukupne depopulacije i proces starenja stanovništva. Oba procesa

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

traju *dovoljno dugo* i pokazuju tendenciju *intenziviranja*, što predstavlja neposredan povod za provedbu populacijske politike u pronatalističkoj varijanti.

U Hrvatskoj su sadašnje demografske prilike izraz demografskih promjena u prošlosti, posebice u drugoj polovici 20. stoljeća, na koje su pored *općih* razvojnih čimbenika, djelovali i mnogi *specifični* čimbenici (gospodarski, socijalni, zdravstveni, politički). Te su prilike istodobno i odraz kratkoročnih promjena u mnogim područjima ljudske djelatnosti, socijalnih i političkih promjena nastalih tijekom ukupnog procesa modernizacije društva, koje povremeno, više ili manje, trajnije ili kraće, djeluju na razvoj stanovništva (promjene u strukturi privrede, u zaposlenosti, u zdravstvenoj zaštiti stanovništva, u socijalnoj politici, posebno u politici socijalne skrbi, u stambenoj izgradnji, u poresko- kreditnoj politici, itd.). Utjecaj tzv. eksternih faktora (najčešće ratova i prirodnih katastrofa) djeluje na sve sastavnice ukupnog kretanja stanovništva (natalitet, mortalitet, imigraciju i emigraciju).

Sadašnje značajke razvoja našeg stanovništva, ukupne i strukturne, čine dugoročnu odrednicu budućih demografskih promjena i procesa u ukupnom stanovništvu i njegovim strukturama, naročito u njegovoj dobno-spolnoj strukturi kao bitnoj odrednici reprodukcije stanovništva (u užem smislu).³ Već tijekom više od jednog stoljeća, a osobito u drugoj polovici 20. stoljeća, razvoj stanovništva Hrvatske bitno obilježava otvoreni tip stanovništva. Na prvi bi pogled moglo izgledati da upravo zbog važnosti faktora migracije u razvoju našeg stanovništva, proces njegove reprodukcije koncipiran u užem smislu nema u tom razvoju primarno mjesto, ali je činjenica da tako definirana reprodukcija stanovništva obuhvaća prirodne sastavnice njegovog razvoja (natalitet i mortalitet), koje su u stalnoj interakciji sa sastavnicama migracije (imigracije i emigracije) i s promjenama temeljnih struktura stanovništva (demografskih, ekonomsko-socijalnih i drugih). Stoga je pri razmatranju *znanstvene osnove* odnosno *znanstvenog polazišta populacijske politike* u Hrvatskoj važno analizirati temeljne demografske procese – agregatne, parcijalne i strukturne, koji dugoročno određuju perspektive razvoja stanovništva. To su procesi *generacijske, prirodne* i *ukupne depopulacije* i procesi *starenja stanovništva* (ukupnog i prema pojedinim velikim funkcionalnim dobnim grupama). Analiza bitnih obilježja tih procesa upućuje na odgovarajuće mjere populacijske pronatalističke politike, koje će prije svega djelovati na *ograničavanje* odnosno na *smanjivanje* utjecaja onih čimbenika koji uvjetuju nizak i opadajući natalitet u našoj zemlji.

Depopulacijski procesi snagom demografskih zakonitosti započinju uglavnom kao *parcijalni depopulacijski procesi*, konkretno kao procesi *generacijske depopulacije* (uz apstrakciju od mogućeg iznenadnog utjecaja tzv. eksternih faktora, kao što su

³ Reprodukcijska stanovništva u užem smislu podrazumijeva proces obnavljanja stanovništva (ukupnog i generacijskog) koji se odvija pod utjecajem sastavnica prirodnog kretanja (nataliteta i mortaliteta), što znači da se pretpostavlja model zatvorenog stanovništva.

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

primjerice ratovi). Depopulacijski procesi u izrazu parcijalnih, generacijskih procesa, započeli su u Hrvatskoj u odnosu na druge europske zemlje relativno rano, krajem 1950-ih godina, kada je došla do izražaja generacijska depopulacija ženskog stanovništva (reprodukcijaska depopulacija), a krajem 1960-ih godina - generacijska depopulacija ukupnog (muškog i ženskog) stanovništva. Stopa neto reprodukcije kao pokazatelj reprodukcijaska depopulacije, snižena je u nas ispod kritične razine od 1,0 krajem 1950-ih godina, što znači da se žensko stanovništvo generacijski više ne reproducira, jer jedna žena u fertilnoj dobi života rađa prosječno manje od jedne djevojčice (uzevši u obzir mortalitet žena u fertilnoj dobi odnosno stope doživljenja prema dobi). Međutim, iako je generacijska depopulacija *ženskog* stanovništva redovito prvi znak procesa ukupne depopulacije, težište razmatranja o procesu depopulacije stavlja se na proces generacijske depopulacije *ukupnog*, muškog i ženskog stanovništva. Taj je proces u Hrvatskoj izražen već nakon 1967. godine, kada je totalna stopa fertiliteta, kao bitni pokazatelj generacijske depopulacije, po prvi puta snižena ispod razine koja se zahtijeva za generacijsko obnavljanje ukupnog stanovništva tj. ispod 2,1 djece prosječno po jednoj ženi u fertilnom razdoblju života. (Wertheimer-Baletić, 1992). U 2002. godini stopa neto reprodukcije u nas bila je vrlo niska i iznosila je 0,67, a totalna stopa fertiliteta pala je na 1,33 (djece po jednoj ženi u fertilnoj dobi). Na takav su trend nataliteta/fertiliteta djelovali pored općih modernizacijskih čimbenika također i specifični čimbenici, prije svega dugotrajno opadanje nataliteta čvrsto povezano uz značajno iseljavanje iz Hrvatske. Ti su čimbenici djelovali na tendenciju smanjivanja stope prirodnog prirasta stanovništva prema nultoj razini, što je bilo bitno uvjetovano trendom smanjivanja nataliteta u tzv. kompenzacijskom razdoblju nakon Drugog svjetskog rata.

Kretanje nataliteta i prirodnog prirasta stanovništva u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća pokazuje dva karakteristična razdoblja temeljena na kriteriju predznaka prirodne promjene stanovništva: (1) razdoblje između 1954. i 1990. godine, kada još imamo prirodni prirast; i (2) razdoblje između 1991. i 2003. godine, kada bilježimo prirodno smanjenje stanovništva («negativni prirast»).

Nakon razdoblja «kompenzacijskog» povećanja nataliteta poslije Drugog svjetskog rata (1946.-1954.), tendencija smanjivanja nataliteta u Hrvatskoj stalno je prisutna. Do manjih oscilacija u tom smanjivanju dolazilo je u kraćim razdobljima ovisno o djelovanju specifičnih čimbenika (gospodarskih, socijalnih, političkih, migracijskih). (Vidjeti tablicu 1).

Podaci u tablici pokazuju da se između 1950. i 1990. godine ukupan broj živorođene djece u Hrvatskoj smanjio s 95.560 na 55.409 (za 42%); broj umrlih se povećao s 47.292 na 52.192 (za 10,4%), a prirodni prirast stanovništva se istodobno izrazito smanjio, s 48.268 na svega 3.217 (za preko 15 puta). Stopa nataliteta je smanjena s 24,8 promila na 11,7 promila (za 52,8%), stopa mortaliteta se smanjila s 12,3 promila na 11,2 promila (za 8,9%), dakle znatno sporije, što je rezultiralo radikalnim smanjenjem stope prirodnog prirasta stanovništva i to s 12,5 promila u 1950. na

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

svega 0,7 promila u 1990. godini (za čak oko 18 puta). Tendencija prema tzv. nultom prirodnom prirastu bila je prema tome, već u tom razdoblju, posve transparentna. Opća stopa fertiliteta⁴ smanjena je tada s 87,2 na 48,5 promila, a totalna stopa fertiliteta⁵ s 2,94 na 1,69. U tom je razdoblju u Hrvatskoj opći mortalitet imao kretanje karakteristično za zemlje koja u razvoju svog stanovništva prolaze kroz razdoblje kasne tranzicijske podetape. Opća stopa mortaliteta prvo je zabilježila smanjenje (između 1950. i 1965. godine), povezano uz smanjenje stope mortaliteta dojenčadi i male djece, a zatim, povezano uz starenje stanovništva i produženje očekivanog trajanja života- postupni porast. Proizlazi da je bitna odrednica smanjenja prirodnog prirasta stanovništva u tom razdoblju bilo ubrzano smanjivanje nataliteta, odnosno *ubrzana tranzicija* u području nataliteta pod utjecajem specifičnih čimbenika («čimbenika akceleracije»). Naime, stopa nataliteta u Hrvatskoj u odnosu na zapadnoeuropske zemlje smanjena je u relativno kraćem razdoblju ispod one razine koja bi odgovarala stupnju našeg gospodarskog razvoja, karakteristikama strukture privrede i ekonomsko-socijalne strukture stanovništva. Naime, stopa nataliteta bila je u nas krajem 1980-ih godina na približno istoj brojčanoj razini kao u nekim visokorazvijenim zemljama Europe (Norveška, Švedska, Švicarska) i iznosila je oko 12 promila, a razina gospodarskog razvoja bila je značajno niža.⁶

Tablica 1. Prirodno kretanje stanovništva u Hrvatskoj (1950-1990.)

Godina	Broj živorođenih	Broju mrljih	Prirodni prirast	Stope (na 1000 stanovnika)		
				nataliteta	mortaliteta	prirodnog prirasta
1950.	95.560	47.292	48.268	24,8	12,3	12,5
1955.	88.657	42.035	46.662	22,1	10,5	11,6
1960.	76.156	41.361	34.795	18,4	10,0	8,9
1965.	71.186	39.936	31.250	16,7	9,4	7,3
1970.	61.103	44.147	16.956	13,9	10,1	3,8
1975.	67.016	45.640	21.376	14,9	10,1	4,8
1980.	68.220	50.100	18.120	14,9	10,9	4,0
1985.	63.170	52.673	10.497	13,5	11,2	2,3
1990.	55.409	52.192	3.217	11,7	11,0	0,7

Izvor: *Knjige Demografske statistike, Priopćenja Državnog zavoda za statistiku, Zagreb*

⁴ Opća stopa fertiliteta je kvocijent broja živorođene djece i ukupnog broja ženskog stanovništva u fertilnom razdoblju (15 do 49 godina) u određenoj godini.

⁵ Totalna stopa fertiliteta predstavlja prosječan broj djece koji bi rodila jedna žena u svom fertilnom razdoblju, pod pretpostavkom da doživi kraj tog razdoblja (dakle uz apstrakciju od specifičnog mortaliteta u toj dobi).

⁶ U Hrvatskoj je nacionalni dohodak per capita u 1990. iznosio oko 4000 US \$, dok je npr. u Norveškoj, koja je 1988. imala istu stopu totalnog fertiliteta kao i Hrvatska (1,8), on iznosio 22.290 US \$ per capita. (Prema: World Bank, *Challenge to Development*, New York, 1991).

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

Glavni specifični čimbenici koji su djelovali na ubrzanje pada nataliteta/fertiliteta u drugoj polovici 20. stoljeća bili su sljedeći: značajno iseljavanje mladih ljudi koje s povremenim remisijama traje već preko jednog stoljeća, zatim ljudski gubici u ratovima, neadekvatna agrarna politika koja je poticala «bijeg sa sela», deruralizaciju i deagrarizaciju, model industrijalizacije s naglaskom na teškoj industriji, forsirano zapošljavanje žena bez prateće infrastrukture za pomoć zaposlenoj ženi- majci, prostorno «polarizirana» urbanizacija, nepostojanje populacijske politike budući da nismo imali svoju državu. Jedini čimbenik koji se suprotstavljao smanjivanju nataliteta u razdoblju između 1955. i 1990. godine, bilo je doseljavanje u Hrvatsku prvenstveno Hrvata iz Bosne i Hercegovine,⁷ a u manjem opsegu i iz drugih republika/pokrajina bivše države, osim iz Slovenije (s kojom je Hrvatska imala pozitivan migracijski saldo). Ali i taj čimbenik, tj. pozitivan migracijski saldo u «unutrašnjoj migraciji» u okviru bivše države, iako je ublažavao nepovoljne demografske tendencije u Hrvatskoj, nije doveo do njihovog obrata, jer su natalitet i prirodni prirast stanovništva stalno opadali. Instruktivno je ponoviti da je stopa prirodnog prirasta između 1980. i 1990. izrazito smanjena i tendirala je prema nuli, te da je u 1990. godini iznosila 0,7 na 1000 stanovnika.

U drugom karakterističnom razdoblju, između 1991. i 2003., prirodna promjena stanovništva u Hrvatskoj dobiva negativan predznak, jer započinje proces prirodne depopulacije. Novi specifičan čimbenik koji je pojačao smanjivanje nataliteta u tom razdoblju i doveo do prirodne i ukupne depopulacije, bila je ratna agresija na Hrvatsku koja je već u prvoj polovici 1990-ih godina pogoršala sve dinamičke i strukturne sastavnice razvoja našeg stanovništva. Opća stopa nataliteta smanjena je ispod razine od 10 promila, a stopa mortaliteta je povećana iznad te razine. Tako nastala pojava prirodne depopulacije, uz druge je čimbenike, uvjetovala *ukupnu depopulaciju* i to na teritoriju cijele Hrvatske (a ne samo u pojedinim krajevima, kako je to ranije bio slučaj). To se dogodilo unatoč činjenici da je zbog raspada bivše države, napose zbog rata u Bosni i Hercegovini, došlo do priljeva i trajnog doseljavanja u Hrvatsku dijela izbjegličke i prognaničke populacije (naročito Hrvata iz srednje Bosne, iz banjalučkog kraja i drugih bosanskih krajeva), te doseljavanja prognanih Hrvata iz Srijema, Boke Kotorske i iz nekih drugih krajeva bivše države. Dinamiku sastavnica prirodnog kretanja stanovništva Hrvatske u tom razdoblju pokazuje slijedeća tablica. (*Vidjeti tablicu br.2*).

⁷ Prema popisu stanovništva iz 1981. godine od ukupno 430.200 doseljenika iz područja drugih republika bivše države, njih 275.200 (ili 64,0%) imalo je mjesto rođenja u Bosni i Hercegovini. (Prema: Dokumentacija popisa stanovništva 1981., Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb).

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

Tablica 2: Prirodno kretanje stanovništva u Hrvatskoj (1991. – 2003.)

Godina	Stope (na 1000 stanovnika)					
	Brojživoro denih	Brojumrlih	Prirodnipa d	nataliteta	mortaliteta	prirodnog pada
1991.	52.289	54.832	-3.003	10,8	11,4	-0,6
1992.	46.970	51.800	-4.830	9,8	10,8	-1
1993.	48.535	50.846	2.311	10,8	11,4	-0,6
1994.	48.584	49.482	- 898	10,8	11	-0,2
1995.	50.182	50.536	- 354	11,2	11,3	-0,1
1996.	53.811	50.636	-3.175	12	11,3	0,7
1997.	55.501	51.964	3.537	12,1	11,7	0,4
1998.*	47.068	52.511	-5.243	11,2	12,5	-1,3
1999.*	45.179	51.953	-6.774	10,7	12,3	-1,6
2000.*	43.746	50.246	-6.500	10	11,5	-1,5
2001.*	40.993	49.552	-8.559	9,2	11,2	-2
2002.*	40.094	50.569	-10.475	9	11,4	-2,4
2003.*	39.668	52.575	-12.907	8,9	11,8	-2,9

Izvor: Statistički ljetopisi Hrvatske i Priopćenja Državnog zavoda za statistiku, Zagreb.

* Od 1998. podaci za živorođene i umrle odnose se samo na te događaje «u zemlji» (u Hrvatskoj), dok se do 1998. iskazivao ukupan broj živorođenih i umrlih («u zemlji» i «u inozemstvu»).

Podaci u gornjoj tablici pokazuju za *ukupno* stanovništvo Hrvatske (stanovništvo «u zemlji» i «u inozemstvu») pojavu prirodne depopulacije i to prvi puta nakon Drugog svjetskog rata. Prirodno smanjenje stanovništva zabilježeno je u tom razdoblju u svim godinama, osim u 1996. i 1997., kada je zabilježen prirodni prirast. Naime, dok je u 1990. godini još zabilježen prirodni prirast od 3.127 osoba (0,7 promila), u 1991. je već stopa nataliteta pala ispod razine stope mortaliteta (10,8 u odnosu na 11,4 promila), što označava prirodno smanjenje od -3.003 stanovnika (ili -0,6 promila). Ratna agresija na Hrvatsku 1991.-1992. godine, dovela je do ljudskih gubitaka, dakle do povećanja mortaliteta i po toj osnovi do izrazitoga «depresiranja» nataliteta, što inače redovito prati ratne situacije. Između 1990. i 1991. godine broj živorođene djece je smanjen s 55.409 na 52.289 (za 5,4%), broj umrlih je povećan s 52.192 na 54.832 (za 5,1%), a prirodni je prirast «prešao» u prirodno smanjenje stanovništva i iznosio je -3.003 (više umrlih nego živorođenih). Rat je dakle ubrzao već od ranije postojeće nepovoljne trendove sastavnica prirodne promjene stanovništva Hrvatske. Znatno prirodno smanjenje stanovništva u apsolutnom i relativnom izrazu zabilježeno je 1992. godine u odnosu na 1991., jer je broj živorođenih smanjen s 52.289 na 46.970 (za 10,2%), dok je prirodno smanjenje stanovništva povećano s -3.003 na -4.830 (za 60,8%), a stopa prirodnog smanjenja stanovništva povećana je s -0,6 promila na -1,0 promila. Nakon 1992. godine prirodno smanjenje *ukupnog* stanovništva postupno se smanjivalo, ali je još uvijek trajalo, tako da je 1994. godine njegova stopa iznosila -0,2 promila, a 1995. godine -0,1 promila. U 1996. i 1997. zabilježen je prirodni prirast *ukupnog* stanovništva, što se objašnjava isključivo prirodnim prirastom stanovništva «u inozemstvu» (pretežno izbjegličke populacije iz

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

Bosne i Hercegovine mlađe dobi i viših reprodukcijских normi, koja je prethodno dobila boravište u Hrvatskoj), jer je istovremeno za stanovništvo «u zemlji» (u Hrvatskoj) i u te dvije godine zabilježeno prirodno smanjenje stanovništva. (Akrap, Gelo, Grizelj, 1999).

Od 1998. godine, otkada naša statistička služba, u skladu s preporukama Europske ekonomske komisije UN-a evidentira samo živorođene i umrle «u zemlji», tj. ne uzima u obzir rođene u inozemstvu, prirodno smanjenje stanovništva se u Hrvatskoj u odnosu na prethodne godine značajno povećalo. U 1998. godini iznosilo je -5.243, u 1999. -6.774, u 2000. godini -6.500, u 2001. godini se povećalo na -8.559, u 2002. na -10.475, a u 2003. godini (posljednjoj za koju raspolažemo službenim podacima) iznosilo je -12.907 (više umrlih nego rođenih). Dakle, od 1998. godine do 2003. prirodno se smanjivanje u nas intenzivira. U 2004. godini može se očekivati određeno manje smanjenje iznosa negativnog prirodnog prirasta, jer u fertilnu dob ulazi generacija «unučadi» poslijeratne «baby boom» generacije.

Bitno je nadalje konstatirati da je proces prirodne depopulacije u Hrvatskoj pokazao tendenciju signifikantnog *prostornog, regionalnog širenja*. Prirodna je depopulacija kao važan čimbenik ukupne depopulacije, u 1981. godini zahvatila šest županija (Zagrebačku, Krapinsko-zagorsku, Koprivničko-križevačku, Bjelovarsko-bilogorsku, Ličko-senjsku i Virovitičko-podravsku), a u 1991. godini još tri županije (Sisačko-moslavačku, Karlovačku i Varaždinsku), dakle ukupno devet županija. Radikalno je pogoršanje nastupilo u 1990-im godinama, povezano uz rat u Hrvatskoj i uz iseljavanje. U 2003. godini prirodna je depopulacija zahvatila čak 20 od ukupno 21 županije, a jedino je Splitsko-dalmatinska županija zabilježila prirodni prirast stanovništva.

Raščlani li se nadalje registrirano smanjenje ukupnog broja stanovnika Hrvatske između 1991. i 2001. godine analitički, s demografsko-statističkog aspekta, pokazuje se da su to smanjenje uvjetovale *obje sastavnice* procesa ukupne depopulacije: prirodno smanjenje i negativni migracijski saldo. Prirodnu promjenu stanovništva u svim je godinama između 1991. i 2001., za stanovništvo «u zemlji» (tj. u Hrvatskoj), obilježilo (kako smo vidjeli) prirodno smanjenje, koje je u tom desetljeću iznosilo ukupno -60.623.⁸ Ali smanjenje ukupnog broja stanovnika «u zemlji» u razdoblju 1991.-2001. godine, nastalo je pod utjecajem obje njegove sastavnice – i prirodnog smanjenja i negativnog migracijskog salda. Imajući u vidu vitalno-statističku metodu procjene migracijskog salda dakle sastavnica ukupnog smanjenja broja stanovnika u Hrvatskoj u tom desetljeću, moguće je kvantificirati njihov utjecaj na nastalo smanjenje ukupnog broja stanovnika «u zemlji» u tom razdoblju (koje je iznosilo -298.835). Imajući na umu navedeno ukupno prirodno smanjenje stanovništva «u

⁸ Pri tome valja napomenuti da je u gore navedeno ukupno prirodno smanjenje između 1991. i 2001. godine uključen naknadno ustanovljen broj umrlih u Hrvatskoj u razdoblju rata i to 8.127 osoba, koje nisu bile pravovremeno uvrštene u matične knjige umrlih.

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

zemlji» za navedeno desetljeće (- 60.623), procijenili smo primjenom navedene metode negativan migracijski saldo (višak iseljenih nad doseljenima) koji za to razdoblje iznosi ukupno -238.212.⁹ Proizlazi prema tome da je ukupnom smanjenju broja stanovnika «u zemlji», između 1991. i 2001., prirodno smanjenje stanovništva pridonijelo s 20,3 posto, a negativan migracijski saldo s 79,7 posto. Popis 2001. godine pokazao je da je u ukupnom iznosu iseljenih, pored iseljenog srpskog stanovništva, u inozemstvo otišlo još između 170 i 180 tisuća uglavnom Hrvata (među kojima mladi obrazovani ljudi konjunkturnih zanimanja imaju znatan udjel). U iseljavanju iz Hrvatske u 1990-im godinama, pored migracije zbog ratnih uzroka, znatan je bio i udio ekonomske emigracije, zbog visoke nezaposlenosti u uvjetima privredne recesije i to nakon 1994. godine.

Važno je naglasiti, upravo sa stanovišta neminovne potrebe provedbe populacijske pronatalističke politike u cilju postignuća obrata sadašnjih demografskih odrednica koje su uvjetovale ukupnu depopulaciju, činjenicu da prirodna depopulacija u nas traje već gotovo jedno i pol desetljeće. Uz to i činjenicu da se nakon 1998. godine prirodna depopulacija u Hrvatskoj *intenzivira*,¹⁰ pokazujući od godine do godine sve veće kvantitativno povećanje, odnosno sve veći broj umrlih uz sve manji broj živorođene djece i da se prostorno proširila u toj mjeri, da je zahvatila gotovo sve naše županije. Što se budućnosti tiče, zbog efekta «generacijskog pomaka» očekuje se (uz ostale nepromjenjene uvjete) daljnji pad nataliteta, povećanje mortaliteta (zbog starenja) i s time u vezi pojačanje prirodne depopulacije odnosno povećanje iznosa prirodnog smanjenja stanovništva, naročito u razdoblju između 2010. i 2030. godine, kada u reproduktivnu dob uđu smanjene generacije rođene u 1990-im godinama i u godinama prvog desetljeća 21. stoljeća (generacije rođene u razdoblju kada je već prirodna depopulacija u Hrvatskoj bila u tijeku). Uz taj proces na nepovoljno ukupno kretanje stanovništva značajan utjecaj ima, kako smo vidjeli, iseljavanje odnosno negativna migracijska bilanca, koje odnosi stanovništvo u mlađoj reproduktivnoj i radnoj dobi života, povoljnijih obrazovnih karakteristika i konjunkturnih zanimanja.

Desetljeće između popisa 1991. i 2001. godine obilježava također i značajno doseljavanje u Hrvatsku, što je prvenstveno posljedica rata i izbjegličke migracije iz Bosne i Hercegovine. Ukupan broj doseljenih u tom desetljeću, prema podacima popisa 2001. godine, iznosio je 232.966. Od toga je glavnina bila iz Bosne i

⁹ Nešto manji iznos negativnog migracijskog salda dobiva se ako se stanovništvo «u zemlji» iz popisa 1991. godine (4.499.049) usporedi s brojem stanovnika «u zemlji» u popisu 2001. godine, kojem je *pribrojen* broj izbjeglica «u zemlji» plus privremeno prisutno stanovništvo (što iznosi 4.211.309). Tako nastalo smanjenje ukupnog broja stanovnika Hrvatske «u zemlji» (- 292.216), uz prirodno smanjenje od - 64.252, koje je procijenjeno (jer sadrži procijenjeni broj umrlih osoba u tzv. Krajini u doba rata), daje negativni migracijski saldo od -223.488. (Akrap, 2003:47).

¹⁰ Intenziviranju prirodne depopulacije nakon 1998. godine nesumnjivo je pridonijela i činjenica evidentiranja živorođene djece i umrlih samo za stanovništvo «u zemlji», jer su do 1998. u broj prvih i drugih ubrojani i živorođeni te umrli «u inozemstvu».

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

Hercegovine, njih 189.039 (81,1 %),¹¹ zatim iz Vojvodine je doseljeno 12.298 (5,3%), iz Kosova 8.249 (3,5%), iz Uže Srbije 4.495 (1,9%), iz Slovenije 4.303 (1,8%), a iz «ostalih zemalja» 10.984 (ili 4,7%). Doseljenje nije međutim kompenziralo veliki emigracijski val uzrokovan primarno političkim faktorima, ali i gospodarskom recesijom, tako da je migracijski saldo za stanovništvo «u zemlji» brojčano signifikantan i negativnog je predznaka.

Može se dakle konstatirati da je u međupopisnom razdoblju 1991.-2001., negativni migracijski saldo bio glavni čimbenik procesa depopulacije u Hrvatskoj, dok je prirodno smanjenje stanovništva djelovalo u istom smjeru, ali sa značajno slabijim ponderom. Ne treba zaboraviti da se radi prije svega o ratom pogoršanoj migracijskoj bilanci koja je već prije 1990-ih godina bila negativna, odnosno o migraciji koja je prateća pojava ratne agresije. Ali nakon rata, nastala privredna recesija, nesumnjivo je poticajno djelovala na daljnje intenziviranje negativne komponente migracijske bilance (odnosno emigracije). To je imalo negativan odraz na sve dinamičke i strukturne sastavnice razvoja stanovništva Hrvatske u posljednjem desetljeću 20. stoljeća.

Kao agregatni izraz nastalih parcijalnih depopulacijskih procesa, prirodne depopulacije, negativnog migracijskog salda i ratnih gubitaka, nastupila je u Hrvatskoj u posljednjem međupopisnom razdoblju, između 1991. i 2001. godine, i to prvi puta nakon Drugog svjetskog rata, *ukupna depopulacija*, koja označava smanjenje ukupnog broja stanovnika Hrvatske. Naime, tijekom druge polovice 20. stoljeća prosječna godišnja stopa porasta ukupnog stanovništva zabilježila je usporavanje. U prvom međupopisnom razdoblju (1948.-1953.) iznosila je 0,81%, a u razdoblju 1981.-1991.godine je prepolovljena i iznosila je 0,4%. Ukupan broj stanovnika nakon popisa 1971. godine rastao je sve sporije, da bi između 1991. i 2001. godine, neposredno povezano uz ljudske ratne gubitke, zabilježio smanjenje što znači da je nastupio proces *ukupne depopulacije*.

U popisu 1991. ukupan je broj stanovnika Hrvatske iznosio 4.784.265, a u popisu 2001., prema novoj koncepciji popisa, 4.437.460. Iako podaci tih popisa nisu posve usporedivi zbog promjene u definiciji ukupnog broja stanovnika, oni pokazuju smanjenje broja stanovnika u tom desetljeću za ukupno 346.805 ili 7,2 posto. Ako se međutim u popisu 2001. godine primijeni popisna definicija ukupnog stanovništva na temelju koje je proveden popis 1991. godine, Hrvatska bi u 2001. imala 4.492.049 stanovnika, što znači da se broj stanovnika u tom međupopisnom razdoblju stvarno smanjio nešto manje, odnosno za ukupno 292.216 ili za -6,1% (odnosno po godišnjoj

¹¹ Izbjeglički egzodus iz Bosne i Hercegovine u Hrvatsku bio je međutim znatno veći. Naime, između 1991. i 1997., prema službenim podacima, u Hrvatsku je iz te republike bivše države doselilo oko 240 tisuća ljudi. Ali dio njih je iselio dalje tj. prema zapadnoeuropskim i prekomorskim zemljama, a dio se zadržao u Hrvatskoj odnosno uzeo hrvatsko državljanstvo. (Markotić A. 1999:751-754).

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

stopi od -0,61%). Taj je podatak demografski značajan, analitički usporediv i statistički reprezentativan.

Relevantno je nadalje izračunati promjenu ukupnog broja stanovnika Hrvatske na temelju popisne kategorije «*stanovništvo u zemlji*», koja kao takva postoji u oba navedena popisa (1991. i 2001.) i statistički je s obzirom na definiciju usporediva. Tada proizlazi da se ukupan broj stanovnika «u zemlji» (u Hrvatskoj) smanjio nešto više, tj. s 4.499.049 na 4.200.214, odnosno za ukupno 298.835 (za -6,6%). Prema tome, rezultati popisa stanovništva 2001. godine potvrdili su prethodno date procjene da se u 1990-im godinama u nas odvijao proces ukupne depopulacije i to na razini cijele zemlje.

Postavlja se pitanje odrednica prije svega usporavanja porasta ukupnog broja našeg stanovništva između 1948. i 1991. godine, te njegovog smanjenja u međupopisnom desetljeću 1991.-2001. godine. Tri su glavne odrednice navedenih promjena: (1) dugotrajna iseljavanje iz Hrvatske koje je rezultiralo negativnom ukupnom migracijskom bilancom, jer je pozitivan saldo u unutrašnjoj migraciji u bivšoj državi (međurepubličke migracije) bio primarno uvjetovan doseljavanjem iz Bosne i Hercegovine, a istodobno ga je pratio (osim između 1981.-1991.) brojčano veći negativan saldo u vanjskoj migraciji (preko granica bivše države). Zbog ratne agresije na Hrvatsku nakon 1991. godine, negativan se saldo migracije povećao pod utjecajem prognaničke i izbjegličke migracije; (2) dugotrajno smanjivanje nataliteta i prirodnog prirasta; (3) ratni gubici stanovništva u dva svjetska rata i u Domovinskom ratu u prvoj polovici 1990-ih godina. Posljednji je, uz ostale ranije navedene odrednice smanjivanja ukupnog porasta stanovništva, neposredno doveo do prirodne depopulacije i povećao negativni migracijski saldo.

Kratak osvrt na regionalni aspekt *ukupne depopulacije* pokazuje prostorno širenje ove pojave sve do zahvaćanja gotovo cijele Hrvatske. Između 1981. i 1991. godine od ukupno 21 županije njih 7 zabilježilo je smanjenje ukupnog broja stanovnika (Krapinsko-zagorska, Sisačko-moslavačka, Karlovačka, Koprivničko-križevačka, Bjelovarsko-bilogorska, Ličko-senjska, Virovitičko-podravska). Između 1991. i 2001. godine proces ukupne depopulacije snažno se prostorno proširio: od ukupno 21 županije, njih 18 imalo je smanjenje ukupnog stanovništva, a samo tri županije zabilježile su porast i to isključivo pod utjecajem imigracije (Zagrebačka za 10,1%, Brodsko-posavska za 0,7% i Grad Zagreb za 0,3%). Ovi podaci koji zorno prikazuju prostorni aspekt širenja procesa ukupne depopulacije, indikator su postupnog nestajanja ljudskog potencijala u Republici Hrvatskoj.

3. Proces starenja stanovništva, njegove sastavnice i odrednice

Sastavnice ukupnog kretanja stanovništva, prirodne i migracijske, bitne su odrednice promjena nastalih u dobnoj strukturi stanovništva, znači i procesa starenja

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

stanovništva, ukupnog kao i pojedinih funkcionalnih dobnih grupa (ženskog stanovništva u fertilnoj dobi, radnog kontingenta, radne snage, itd.). Promjene nastale u dobnoj strukturi stanovništva u četiri posljednja međupopisna razdoblja pokazuje tablica br. 3. (*Vidjeti tablicu 3.*).

Tablica 3. Stanovništvo Hrvatske prema velikim dobnim grupama
(popisi iz 1961., 1971., 1981., 1991. i 2001.* godine)

Godinapopisa	Ukupno stanovništvo (u tisućama)			Ukupan broj stanovnika (u tisućama)
	0-14godina	15-64godine	65 i višegodina	
1961.	1134	2718	308	4160
1971.	1008	2989	429	4426
1981.	971	3102	528	4601
1991.	941	3279	564	4784
2001.*	758*	2983*	696*	4437*
Indeks 1991.=100				
1961.	120,5	82,9	54,6	87
1971.	107,1	91,2	76,1	92,5
1981.	103,2	94,6	93,6	96,2
1991.	100	100	100	100
2001.*	80,6*	91,0*	123,4*	92,7*
Struktura (u postotku)				
1961.	27,3	65,3	7,4	100,0
1971.	22,8	67,5	9,7	100,0
1981.	21,1	67,4	11,5	100,0
1991.	19,7	68,5	11,8	100,0
2001.*	17,1*	67,2*	15,7*	100,0

Izvor: *Statistički ljetopis 2002.*, Državni zavod za statistiku Hrvatske, Zagreb.

* Podaci popisa za 2001. godinu nisu posve usporedivi s podacima iz prethodnih popisa zbog promjene definicije ukupnog stanovništva i koncepcije popisa (vidjeti bilješku br. 1 u ovom radu).

Na temelju podataka navedenih u tablici valja napomenuti da se podaci za razdoblje 1961.-1991. godine odnose na ukupno stanovništvo Hrvatske (stanovništvo «u zemlji»). U 1991. i 2001. godini podaci se odnose na ukupno stanovništvo, ali je ono u popisu 2001. nešto drugačije definirano nego u prethodnim popisima, pa podaci za 2001. nisu precizno usporedivi s podacima popisa od 1961. do 1991. godine.¹²

Analitičko razmatranje tablice br.3. pokazuje tri glavna međusobno usko povezana *parcijalna procesa*, dugoročno i primarno uvjetovana smanjivanjem nataliteta. -*Prvi*

¹² U popisu 2001. primijenjena je definicija ukupnog stanovništva uglavnom na koncepciji prisutnog (de facto) stanovništva, iako su neke sastavnice koncepcije «de iure» (primijenjene u prethodnim popisima), djelomično ostale sastavni dio podataka popisa iz 2001. Međutim, činjenica je da podaci popisa 2001.godine i onih iz prethodnih popisa, nisu precizno usporedivi upravo zbog primjene različitih koncepcija odnosno definicija ukupnog stanovništva.

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

parcijalni proces obuhvaća smanjivanje broja i udjela mladih (0-14 godina) u ukupnom stanovništvu, koji je u Hrvatskoj u tijeku već od popisa 1961. godine. Naime, njihov se broj između 1961. i 1991. smanjio za 193 tisuće (tj. za 17%). Ako nadalje raščlanimo ukupan broj stanovnika na stanovništvo «u zemlji» i «u inozemstvu», proizlazi da je smanjivanje broja mladih bilo brže «u zemlji» nego «u inozemstvu», što jasno indicira dobnu strukturu stanovništva koje je iseljavalo. -*Drugi* parcijalni proces, relevantan osobito za reprodukciju radne snage i zaposlenosti, izražava se u zabilježenom umjerenom porastu broja stanovnika u radno-sposobnoj dobi ili radnom kontingentu (15-64 godine) i to za 561 tisuću ili za 20,6%. Razmatrano po susljednim međupopisnim razdobljima između 1961. i 1991. godine, izraženo je znatno usporavanje tog porasta, uz istodobno starenje radnog kontingenta. Naime, u ukupnom se radnom kontingentu, u navedenom razdoblju povećao broj i udio njegovog starijeg dijela (45-64 godine). Raščlanimo li stanovništvo u radno-sposobnoj dobi na stanovništvo «u zemlji» i «u inozemstvu», pokazuje se da je porast sporiji za stanovništvo «u zemlji», odnosno da je brži za ono «u inozemstvu», što potvrđuje konstataciju o mlađoj dobnoj strukturi naših ljudi koji su odlazili na rad u inozemstvo. -*Treći* parcijalni proces kojim se općenito u demografskoj literaturi definira proces starenja stanovništva odnosi se na povećavanje broja i udjela starog stanovništva (65 i više godina) u našem ukupnom stanovništvu. Njegov se broj između 1961. i 1991. godine povećao za 256 tisuća (za 83,1 %), a udjel u ukupnom stanovništvu porastao je s 7,4% na 11,8%.

U posljednjem međupopisnom razdoblju, između 1991. i 2001. godine, kada je izražen proces ukupne depopulacije, sva su tri parcijalna procesa promjena u dobnoj strukturi našeg stanovništva (koji su već do 1991. godine iskazali dugotrajne nepovoljne promjene u dobnoj strukturi našeg stanovništva)- intenzivirana. U tom se desetljeću broj mladih smanjio za 19,3%, počelo je smanjivanje broja stanovnika u radno-sposobnoj dobi (za 9%), dok se istovremeno broj starog stanovništva značajno povećao (za 23,4%). Tome su uz ranije navedene činitelje (smanjivanje nataliteta i povećanje očekivanog trajanja života) pridonijele i prateće demografske promjene povezane uz rat u prvoj polovici 1990-ih godina, unatoč znatnom doseljenu u Hrvatsku stanovnika iz ratom zahvaćene Bosne i Hercegovine. Tako je starenje stanovništva, uz istovremenu ukupnu depopulaciju, izraženo kako u agregatnim tako i u parcijalnim procesima, bitno obilježilo našu demografsku situaciju u 1990-im godinama i odredilo- uz ostale nepromijenjene uvjete, našu demografsku budućnost u 21. stoljeću.

Za koncipiranje adekvatne populacijske politike u određenoj zemlji od naročitog su interesa *projekcije* ukupnog stanovništva i dobne strukture. Stoga je instruktivno obraditi navedene projekcije za stanovništvo Hrvatske u razdoblju prve polovice 21. stoljeća (između 2000. i 2050. godine). (*Vidjeti tablicu 4*).

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

Tablica 4. Ukupno stanovništvo i dobna struktura stanovništva Hrvatske u 2000. i 2050. godini (srednja varijanta projekcije)

Broj stanovnika	Godina		Promjena	Indeks	%
(u 000)	2000.	2050.	broja (u 000)	2050/2000.	promjene
0 – 14	764	533	- 231	69,8	- 30,2
15 – 64	3048	2176	- 872	71,4	- 28,6
65 +	661	964	+ 303	145,8	+ 45,8
Ukupno:	4473	3673	- 800	82,1	- 17,9
S t r u k t u r a (u %)					
0 – 14	17	14,5	- 2,5	85,3	- 14,7
15 – 64	68,2	59,3	- 8,9	87	- 13,0
65 +	14,8	26,2	+ 11,4	177	+ 77,0
Ukupno:	100	100	-	-	-

Izvor: UN, Population Division, World Population Prospects, The 1998. Revision, Vol. II: Sex and Age, New York 1999.

U tablici prezentiranu projekciju ukupnog stanovništva i dobne strukture, njezinu srednju varijantu, izradio je Populacijski odjel UN-a. Za one zemlje u kojima je totalna stopa fertiliteta bila u petogodištu 1990.-1995. godine ispod razine koja se zahtijeva za jednostavnu reprodukciju, a među njih spada i Hrvatska, ta se varijanta temelji na pretpostavci da će ta stopa u razdoblju 2000.-2050. godine ostati ispod razine obnavljanja (ispod 2,1).¹³ Prema tim projekcijama predviđa se u Hrvatskoj smanjenje ukupnog stanovništva s 4.473 tisuće u 2000. na 3.673 tisuće u 2050. godini (tj. za 800 tisuća ili za 17,9%). Znači da će se proces ukupne depopulacije u Hrvatskoj, nakon što je započeo početkom 1990-ih godina, nastaviti i u sljedećem polustoljetnom razdoblju. Zatim, podaci u gornjoj tablici pokazuju da će se u dobnoj strukturi stanovništva Hrvatske tijekom navedenog razdoblja nastaviti proces *inverzije* dobne piramide, što znači da će se u našem stanovništvu nastaviti proces starenja ukupnog stanovništva, koji uključuje smanjivanje broja i udjela mladog stanovništva, smanjivanje broja i udjela radnog kontingenta, uz signifikantno povećanje broja i udjela staračkog stanovništva. Broj mladih (0-14 godina) bi se između 2000. i 2050. godine smanjio ukupno za 231 tisuću (za 30,2%), a njihov udjel u ukupnom stanovništvu s 17,0% na 14,5%. Istovremeno bi se broj stanovnika u radno-sposobnoj dobi smanjio za 872 tisuće ili za 28,6%, a njegov udjel u ukupnom stanovništvu s 68,2% na 59,3%. Pri tome je primjetan proces starenja radnog

¹³ Detaljnije o tome: UN, Population Division, Department of Social and Economic Affairs, World Population Prospects: the 1998 Revision, Vol.III, New York, 2000. Napominje se da su rezultati tih projekcija potvrđeni, uz određenu standardnu grešku procjene, projekcijama izrađenim u 2004. (Vidjeti: UN, Population Division, - , World Population Prospects: the 2004 Revision, Vol. I, New York 2005).,

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

kontingenta, jer se u sljedećih pola stoljeća pokazuje da se *brže* smanjuje broj stanovnika u njegovom mlađem dijelu (15-44 godine) nego u njegovom starijem dijelu (45-64 godine). Broj onih u mlađem dijelu smanjuje se s 1.891 tisuće u 2000. godini na 1.248 tisuća u 2050. godini, odnosno za ukupno za 643 tisuće (za 34,0%), dok se broj osoba u starijem dijelu radnog kontingenta istodobno smanjuje znatno sporije, - s 1.157 tisuća na 928 tisuća, odnosno za 229 tisuća (za 19,8%). Sukladno procesu starenja radnog kontingenta, udjel starijeg dijela u ukupnom radnom kontingentu povećao bi se s 40,0% na 42,6%, uz istovremeno smanjenje udjela njegovog mlađeg dijela (s 60,0% na 57,4%).

U tom je kontekstu svakako najznačajniji i najjače izražen proces povećanja udjela starog stanovništva (65 i više godina) u ukupnom stanovništvu. Njihov se broj povećava s 661 tisuće u 2000. na čak 964 tisuće u 2050. godini: ukupno povećanje u tom razdoblju iznosi 303 tisuće ili 45,8%. Udjel staračkog stanovništva u našem ukupnom stanovništvu porastao bi s 14,8% na 26,2%, dakle na više od četvrtine ukupnog stanovništva. To su podaci –kako smo naveli–prema tzv. srednjoj varijanti projekcija Populacijskog odjela UN-a.. Zanimljivo je da bi prema tzv. niskoj varijanti navedenih projekcija koja pretpostavlja opadanje fertiliteta, u 2050. godini čak 30,8% našeg stanovništva bilo u staračkoj dobi.

4. Zaključno razmatranje

Provođenje stimulativne populacijske politike u pronatalističkoj varijanti u mnogim europskim zemljama pokazuje da se destimuliranje daljnjeg smanjenja nataliteta nastoji postići određenim poticajnim pronatalističkim mjerama, odnosno da se nastoji motivirati roditelje za povećanje broja djece u skladu s njihovim željama i mogućnostima. Različiti modaliteti te politike, temeljeni na nastojanju da se kroz brojne *posebne* politike (tj. politike u pojedinim područjima društvenog života), njihovim pojedinačnim, međusobno koordiniranim mjerama, postigne željeni cilj, dali su u prošlosti određene, ali ne velike rezultate. Što se tiče učinka te politike kod zemalja koje su je provodile već u razdoblju *do 1990.godine* (bilo pod nazivom populacijska politika, politika vezana uz stanovništvo, obiteljska politika i sl.) došli su do izražaja sljedeći rezultati. Prvo, zaustavljanje daljnjeg smanjivanja nataliteta, ali bez njegovog značajnijeg porasta (Mađarska, Čehoslovačka, Bugarska); drugo, blagi porast nataliteta primarno u skandinavskim zemljama, napose u Švedskoj od 1983. do 1990.godine, bitno uvjetovano proobiteljskim mjerama, koje su istovremeno bile i pronatalističke. (Hoem,J.,1990). U posljednjima se radi prvenstveno o politici koja se svodi na svestranu podršku blagostanju djece,- potičući na temelju načela slobodnog odlučivanja o broju djece, slobodi odabira razmaka između skucesivnih rođenja te odgovornog roditeljstva, - povećanje nataliteta i to posrednim putem, odnosno mjerama posebnih politika (stambene politike, poresko-kreditne, politike stvaranja i proširenja infrastrukture za pomoć zaposlenoj

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

ženi s djecom, adekvatnim radnim zakonodavstvom napose u odnosu na radno vrijeme žena, itd.).

Ali zabilježenom zaustavljanju smanjivanja nataliteta, ili blagom porastu nataliteta/fertiliteta, u europskim je zemljama nesumnjivo doprinijela i imigracija iz slabije razvijenih zemalja južne Europe, odnosno integracija i naturalizacija dijela doseljenika i članova njihovih obitelji, što se pri evaluaciji učinka provođenja te politike ne može zanemariti. (United Nations, 2001). Europska imigracijska politika se u biti svodi na modificiranu politiku radne snage povezanu prije svega uz potrebu rješavanja problema deficita ponude rada. Iskustvo provođenja populacijske politike u europskim zemljama pokazuje da su učinci pronatalističke varijante populacijske politike, kratkoročno gledano, znatno *sporiji* nego učinci provođenja imigracijske politike selektivnog tipa (prema dobi, spolu, zanimanjima). Drugim riječima, demografski rezultati imigracijske politike pokazuju se brže, jer uglavnom doseljava stanovništvo s višim reproduktivnim normama u odnosu na autohtono stanovništvo, ali su im učinci kratkoročni. Stoga neki demografi, s gledišta potrebe brzih demografskih promjena, ne vodeći računa o dužoj trajnosti demografskog učinka, daju prednost imigracijskoj varijanti populacijske politike pred pronatalističkom varijantom. (Höhn, 1987). Ta je činjenica brojčano zabilježena u mnogim europskim imigracijskim zemljama (Njemačka, Švicarska, Belgija, Luksemburg, Nizozemska, i td.), koje su upravo zahvaljujući imigraciji radne snage, uspjele zadržati i u razdoblju vrlo niske stope nataliteta (ispod 11 promila) i totalne stope fertiliteta (ispod 1,5) stopu određenog porasta ukupnog stanovništva. (United Nations, 1993; 2001).

Razmotrimo li međutim učinke pronatalističke populacijske politike, činjenica je da oni dolaze do izražaja u dužim, generacijskim pomacima, dakle postupno i da imaju dugoročne posljedice. To je vrijedno istaći posebno s obzirom na činjenicu da su demografski procesi prema svojoj prirodi dugotrajni te da treba računati s njihovim dugoročnim posljedicama kako na sastavnice prirodnog kretanja tako i na promjene u dobnoj strukturi.

Raspad komunističkog sistema krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina pokrenuo je novi, veliki val emigracije iz bivših socijalističkih zemalja istočne i srednje Europe prema zapadnoeuropskim zemljama. To će svakako djelovati na određeno povećanje nataliteta u zemljama imigracije, ali ne s obzirom na diferencijalne reproduktivne norme (jer stanovništvo tzv. zemalja u tranziciji ima izrazito nizak fertilitet), već prvenstveno vezano uz utjecaj te imigracije na poboljšanje dobne strukture njihovog stanovništva u smislu povećanja broja onih dobnih skupina koje su s obzirom na dob najjače zahvaćene imigracijom, a koje općenito obilježava najveći fertilitet (dobna skupina 20 - 30 godina).

Stimulativna populacijska politika u pronatalističkoj varijanti *eksplicitnog* tipa pokazala se međutim efikasnijom od *implicitne* varijante te politike u smislu veće i dugotrajnije *stabilnosti* održanja više razine nataliteta/fertiliteta. O tome evidentno

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

govore demografski pokazatelji u Francuskoj i Švedskoj u razdoblju između 1960. i 2000. godine. Naime, Francuska ima dugu tradiciju provođenja službeno deklarirane pronatalističke politike eksplicitnog tipa, a Švedska od 1930-ih godina provodi uspješnu implicitnu politiku. I jedna i druga zemlja istovremeno su imigracijske zemlje. Međutim, pokazalo se da su stopa nataliteta, totalna stopa fertiliteta, stopa neto reprodukcije i drugi pokazatelji reprodukcije stanovništva, u Francuskoj, unatoč povremenim manjim oscilacijama, stabilno na višoj razini od tih stopa u Švedskoj. (Wertheimer-Baletić, 2005). Treba pri tome naglasiti da u formiranju ukupnog porasta stanovništva u Francuskoj dominantan utjecaj ima prirodni prirast stanovništva, dok u Švedskoj pretežni udjel u formiranju ukupnog porasta stanovništva ima imigracija. (Prioux, 2002).

Tijekom posljednjih petnaestak godina, Hrvatsku obilježava ne samo prirodno smanjenje stanovništva već i dalje prisutna negativna migracijska bilanca izazvana dugotrajnim iseljavanjem, naročito pojačanim u ratnim 1990-im godinama. Vezano uz takvu situaciju Sabor Republike Hrvatske izglasao je u 1996. godini dokument pod nazivom «Nacionalni program demografskog razvitka Hrvatske», koji međutim nije zaživio. Sada se radi na dokumentu «Nacionalna populacijska politika», koji bi trebao podastrijeti adekvatne prioritetne mjere za ublažavanje ubrzanih negativnih demografskih trendova s ciljem njihovog postupnog dugoročnog obrata u smislu postignuća prirodnog prirasta i ukupnog porasta stanovništva.

Pri provođenju stimulativne populacijske politike u Hrvatskoj, koja bi trebala biti dijelom ukupne razvojne politike, valja dosljedno provoditi suvremenu pronatalističku populacijsku politiku i to onu eksplicitnog tipa. Izbor tog tipa pronatalističke politike uvjetovan je krajnje nepovoljnim agregatnim i strukturnim demografskim procesima. Mjere te politike su poznate, a najefikasnijim među njima (u praksi drugih zemalja sa sličnom demografskom situacijom) pokazale su se sljedeće: progresivni dječji dodaci fokusirani na treće dijete, podrška (materijalna) roditeljima koji se odluče na veći broj djece, te naročito skup različitih mjera usmjerenih na jačanje svih oblika «infrastrukture» za pomoć zaposlenoj ženi-majci u podizanju, odgoju i obrazovanju djece. To tim više što zaposlenost žena pokazuje u nas, kao i u drugim europskim zemljama, stalni porast i što obrazovni nivo ženskog stanovništva značajno raste. Ali pri tome ne treba zanemariti potrebu promišljanja i provođenja dobro koncipirane imigracijske politike oslonjene prvenstveno na destimuliranje iseljavanja mladog stanovništva, što je uvjetovano prije svega ekonomskim razvojem i promjenom strukture privrede u skladu s modernim tehničko-tehnološkim razvojem. Na kraju valja naglasiti da su sve te mjere usmjerene u prvo vrijeme na ublažavanje i usporavanje nepovoljnih demografskih trendova, a zatim- nakon postignuća brojčane razine generacijskog obnavljanja stanovništva, na njihov obrat u smislu porasta nataliteta, porasta totalne stope fertiliteta, postupnog postignuća porasta ukupnog broja stanovnika, i tendencije smanjivanja postojećih disproporcija između velikih funkcionalnih dobnih grupa (napose između dobne grupe mladih (0-14 godina) i starih (65 i više godina), što je međutim eminentno

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

dugoročan proces i traži sustavnu, ustrajnu i efikasnu stimulativnu populacijsku politiku.

Literatura

- Akrap, A., Gelo, J., Grizelj, M. (1999), *Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa 1991. godine do 1998*, Društvena istraživanja, God. 8 (5-6), 43-44, Zagreb
- Akrap, A. (2003), *Migracija Hrvata u posljednjem desetljeću 20. stoljeća*, Zbornik radova «Hrvatska dijaspora u crkvi i domovini», Frankfurt am Main
- Council of Europe (2004), *Demographic Developments in Europe 2003*, Strasbourg
- Friganović, M. (1971.-1973), *Tipovi kretanja stanovništva i eksodusna područja SR Hrvatske 1961-1971.*, Stanovništvo br. 3-4 1971. i 1-2 1973.
- Hoem, J. (1990), *Social Policy and Recent Fertility Change in Sweden*, Population and development Review, Vol. 16, No. 4, New York
- Markotić, A. (1999), *Ratni učinci na promjene u broju stanovnika Bosne i Hercegovine i Hrvatske 1991-1998*, Društvena istraživanja, God. 8 (5-6), 43-44, Zagreb
- Prioux, F. (2003), *Recent demographic Developments in France*, Population No. 4-5, Paris
- UN, Department of Social and Economic Affairs (1993), *Migration and population Change in Europe*, Research Paper no. 19, New York
- UN, Department of Social and Economic Affairs (2001), *Replacement Migration. Is it Solution for Declining Population and Ageing ?*, New York
- UN, Department of Social and Economic Affairs (2000), *World Population Prospects: the 1998 Revision*, New York
- UN, Department of Social and Economic Affairs (2005), *World Population Prospects: the 2004 Revision*, New York
- Wertheimer-Baletić, A. (1992), *Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju*, Encyclopaedia moderna (XIII), 2 (38), Zagreb
- Wertheimer-Baletić, A. (2001), *Stanovništvo Hrvatske –sadašnje stanje i buduće promjene*, RAD, knjiga 482, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
- Wertheimer-Baletić, A. (2000), *Populacijska politika u zemljama s posttranzicijskim obilježjima razvoja stanovništva*, RAD, knjiga 480, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

Wertheimer-Baletić, A. (2005), *Populacijska politika u razvijenim europskim zemljama*, RAD, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb (u tisku)

World Bank, (1991), *Challenge to Development*, Washington D.C.

A. Wertheimer-Baletić: Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj
Zbornik rad. - Sveuč. u Rij., Ekon. fak., God. 23. Sv. 2 (2005), str. 217-236

Starting points for pronatal population policy in Croatia

Alica Wertheimer-Baletić¹

Abstract

The article deals with the basic hypotheses that determine the type, variants and characteristics of population policy in Croatia. The bases for analyzing population development process, its stages as well as demographic laws significant for future effects are set by positioning population development stages, projection of key aggregate and structural development components within the period 2000-2050. In Croatia, population policy should be focused on pronatal population policy of explicit type, primarily because of the predominant depopulation process and population ageing.

JEL Classification: J11

Key words: population policy, depopulation, population reproduction, population ageing

¹ Academic, Croatian Academy of Science and Art (HAZU), Zrinski trg 11, 10000 Zagreb, Croatia.
Scientific affiliation: Demography, Economic Theory and Economic Development. Tel.: ++ 385 1
48 19893; personal website: <http://www.hazu.hr/AcAdemic/AWBaletic.html>